

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Bél Mátyás különleges érces vizei

Kincses Hungária

A XVIII. században Alsó- és Felső-Magyarországon az ércbányászkodásnak már nagy múltja volt. A fiatal vulkáni kőzetekhez kapcsolódó arany-, ezüst- és rézérc, valamint a geológiailag sokkal idősebb vasérc a magyar királyság gazdagságának fontos tényezői voltak. Az Árpád-házi királyok százszáz bányászokat hívtak be az országba és telepítették le őket, részben még a tatárjárás (1241) előtt, de főként utána. A bányavárosokat királyi privilégiumokkal, előjogokkal bástyázták körül, különösen a „második honalapító” IV. Béla.

A bányászkodás, a kohósítás és a „próbálás”, a termelt érc minőségének vizsgálata során sok gyakorlati ismeret halmozódott fel. Ez általánosításokat és elméleti következtetéseket levonását tette lehetővé. 1735-ben létesítette III. Károly király Selmecebányán (német nevén Schemnitz) a *Bergschulét*, a Bányászati Iskolát.

A problémától a publikációig

A különféle vizek sem kerülhették el Bél Mátyás mindenre kiterjedő figyelmét. Nagy művéhez, a *Notitia Novae Hungariae...*-hoz adatokat gyűjtő utazásai során Besztercebányán (német nevén Neusohl, latinul Neosolium) is megfordult. Felkeltette érdeklődését az a különlegesség, hogy az Ürvölgy (Herregrund) nagy rézbányájában fakadó víz a belehelyezett vastárgyakat rézzé változtatja. Erre előszeretettel hivatkoztak az alkímisták, mint a fémek egymásba átváltoztatásának bizonyítékára.

Elhatározta, hogy ennek a végére jár. Meglátogatta az egyik földalatti járatot („kamrát”), mintákat vett a vízből és azokat laboratóriumban megvizsgálta. Az egész akciót részletesen leírta ékes latin nyelven. A leírást közlésre érdemesnek tartotta és elküldte a londoni Royal Society – a Brit Tudományos Akadémia – elnökének, Hans Sloane úrnak, aki meg is jelentette azt a Királyi Társaság folyóiratában, a *Philosophical Transactions*-ben 1738 novemberében. Mégpedig latinul, noha a többi cikk már angol nyelvű volt (köztük egy franciából fordítva.) Később aztán Hamburgban németül is megjelent (Hamburgisches Magazin, 4 [1749] 1. 333–345.). Egyébként Bél Mátyás volt, Köleséri Sámuel után, a Royal Society második magyarországi tagja. Emellett tagja volt a Leibniz által alapított Berlini Tudományos Akadémiának is.

Mathias Belius írását elhelyezve a kémiai ismeretek fejlődésének történetében, azt találjuk, hogy öt évvel A. L. Lavoisier születése (1743) előtt jelent meg. A Demokritosz-féle ókori, P. Gassendi által felújított atomelmélet akkoriban lassan, de biztosan teret nyert a szívesen védekező alkímiával szemben. John Dalton kvantitatív atomizmusa és stöchiometriája, mennyiségi „elemmérése” azonban még a távoli jövő zenéje volt.

Késői, de szíves fogadtatás

Erre az érdekes közleményre Gömör György irodalmár, tudománytörténész talált rá Londonban, amiről az Élet és Tudományban (2007. 31. szám) adott hírt. Erre figyelte föl dr. Fórizs István (MTA CSFK Földtani és Geokémiai Intézete), aki a magyar hidrogeológia tudománytörténeti kezdeteit kereste. Dr. Dudich Endre (Magyarhoni Földtani Társulat) segítségével elértek, hogy Bél Mátyás cikke teljes terjedelmében megjelenjen magyarul a *Hidrologiai Tájékoztató*-ban, 2010-ben. A magyarra fordítást Dudich Endre végezte, és dr. Komlóssy Gyöngyi lektorálta.

Bél Mátyás írásának összefoglalása

A vasat rézzé változtató besztercebányai érces vizek (a köznyelven: Cement Wasser) természet-történeti megfigyelése – írta pannóniai Bél Mátyás

Ezek a vizek Észak Magyarországon, Besztercebányától egy mérföldre északra fordulnak elő, az Úrvölgy nagy rézércbányájában. Az a sajátosságuk, hogy a vasat rézre cserélik. Ezt arra használták fel, hogy jó minőségű természetet állítsanak elő. Vasdarabokat helyeztek a bányában fakadó vízzel megtöltött fahordókba és kádakba 3–4 hétre. E célból 20 „kamra” működött. A termelési csúcs 3,200 kg szin réz volt 1717-ben.

A szerző részletesen leírja a földalatti, két kamrában végzett saját megfigyeléseit és az ott vett vizmintákon végzett laboratóriumi vizsgálatokat. A rézvitriolos (rézsulfátos) oldat koncentrációja kb. egy százalékos. A következő kicsapási sorrendet állapították meg: higany, ezüst, ólom, réz, vas. Arra a következtetésre jutott, hogy a lezajló természeti folyamat: apró vas-részecskék (particula) kicserélődése a vízben oldott formában jelenlevő réz-részecskékkel.

A szerző határozottan elveti és cáfolja az alkimisták és más „aranycsinálók” téves feltételezését, amely szerint vasnak rézzé való lényegi átalakulásáról, alkimiai értelemben vett transzmutációról lenne szó. Végül összehasonlítja a besztercebányai vizeket a Szomolnok (Schmolnitz) körzetében ismert és hasznosított hasonló vizekkel. Szerinte a szulfátos ásványosodás mindkét helyen „kőzet-víz kölcsönhatásból” ered, t. i. a víznek a (kalko)pirites érczel való tartós érintkezéséből.

Bél Mátyás végkövetkeztetése nemcsak a maga korában volt korszerű, hanem ma is helytálló. Rendkívül tiszta logikával vezette le következtetéseit.

Mi történt azóta?

25 évvel később, 1762-ben Mária Terézia elrendelte a Magyar Királyság ásvány- és gyógyvizeinek rendszeres vegyvizsgálatát és hasznosítását. 1770-ben pedig akadémiai rangra emelte a selmecbányai Bányászati Iskolát. Ez a Bányászati és Kohászati Akadémia volt Európa (egyik) első ilyen jellegű intézménye. 1809-ben kibővült az erdészettel. 1919-ben (Trianont megelőzően) áttelepült Sopronba. Jogutódja a sopronból 1949-ben kivált Miskolci Egyetem. A Soproni Egyetemet 2000 óta Nyugat-Magyarországi Egyetemnek hívják. 2008-ban csatlakozott hozzá a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola.

Méltó zárzó, hogy az 1992-ben létesült Besztercebányai Egyetem felvette Bél Mátyás nevét: *Universitas Matthiae Bellii – Universitas Mateja Bela, Banská Bystrica*. Hármass mottója: *ERUDITIO, MORES, FUTURUM*: tanultság, erkölcs, jövő.

Dudich Endre – Főrész István

Egy honismereti utazáselmélet a XVIII. századból

Péteri és téthi Takáts József (1767–1821) Festetics György fiának, Lászlónak nevelője volt 1790 és 1799 között, aki emellett intézte a gróf bécsi ügyeit is, így többek között irodalompártoló tevékenységében is kulcsszerepet játszott. A költő és moralista író Takáts szerzteágzó munkásságának hozadéka az az utazáselméleti esszé,¹ amelyben összefoglalta a fiatal magyar nemesség nevelésében résztvevők számára a hazai (magyarországi) utazás legfontosabb jellemzőit és céljait.

Nevelőként ugyanis Takáts az iskolai szünetet is kihasználta a nevelési célok megvalósítására, és tanítványával 1794-től rendszeresen tett kisebb utakat előbb Magyarországon (1794–1797), majd Észak-Itáliában (1798). Ezek az utazások, Kulcsár Krisztina tipológiáját² alapul véve, ismeretszerző jellegük miatt, a *tanulmányutak* kategóriájába tartoznak. A hazai épített emlékek, nevezetességek felkeresése, a kulturális diverzitás megfigyelése és bizonyos erkölcsi értékek (pl. hazaszeretet) megalapozása adják az utazások honismereti jellegét, ugyanakkor a *nemesi tanulmányút* (Kavaliertour) mintáit is követik annyiban, hogy hangsúlyt kap a társadalmi kapcsolatok építése, ápolása, vagyis a rokonok és ismerősök mellett a hírességek meglátogatása.

A magyarországi tanulmányutat tevők közül az első olyan utazó, aki nyilvánosság elé bocsátotta élményeit, Teleki Domokos volt. Ő négy, az ország különböző területén tett utazásának leírását adta köz-

¹ Takáts József: A hazai utazásról [kézirát, 1798], MTA Kt. K.380/32.

² Kulcsár Krisztina: A politikai és társadalmi elit utazásai. Korall 7. évf. 26. sz. (2006) 99–127.

re 1796-ban.³ Munkájának elsődleges célja, hazája természeti és gazdasági értékeinek bemutatásával, szintén honismereti jellegű.⁴ Takáts az ő eredményeit (is) felhasználva alkotta meg esszéjét a hazai utazásokról. Takáts forrása azonban nemcsak Teleki munkája, hatottak rá a legújabb magyar nyelvű utazási beszámolók, így Sándor István,⁵ Kászonyi András⁶ munkái is.

A Takáts által képviselt és szorgalmazott utazói magatartás egy meglévő gyakorlatnak ad elméleti igazolást, és a magyar kulturális örökség megismerésének jelentőségére irányítja a figyelmet, valamint nagy súlyt fektet a honismereti és a hazafias nevelés mellett a 10–14 éves korosztály szempontjából elengedhetetlen testi nevelésre, illetve az iskolai ismeretek elmélyítésére is.

A csak töredékben fennmaradt irat az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság számára készült,⁷ és bevezető tanulmánya lett volna a Társaság több magyarországi és erdélyi útleírát tartalmazó kötetének, amellyel Aranka György a honismeretet akarta népszerűsíteni.⁸ Mivel ez a könyv mégsem született meg, Takáts ezen írásának csekély hatása lehetett saját korára.

A fragmentum első (részleges) megjelenésére egészen 1882-ig kellett várni.⁹ Ez a Takáts-hagyatékából előkerült, és jelenleg az MTA Könyvtárában őrzött kézirat alapján készült, amely a benne szereplő javítások alapján egyértelműen piszkozat. A szöveg Kolozsvárott őrzött (véltetően leltisztázott) változatát előbb a monográfus Takáts Sándor,¹⁰ majd – egy rövid ismertetés kíséretében, de egy bekezdéssel rövidebb terjedelemben – Jancsó Elemér közölte,¹¹ az irat azonban, a korábban a kolozsvári katolikus líceum könyvtárában őrzött darabokkal egyetemben, azóta lappang.¹² Éppen ezért fontos a jelenleg elérhető leghosszabb szövegváltozat közzlése, annak ellenére, hogy a benne szereplő utalások alapján is bizonyosan hiányosnak mondható a mindössze 4 folió terjedelmű irat.

Takáts esszéje előbb az utazás korabeli gyakorlatát és annak külföld-centrikusságát mutatja be, rávilágítva arra, hogy az utazók által alkalmazott megfigyelési szempontok alapján hazájukkal kapcsolatos alapvető kérdésekre kevesen találnának választ – elfogadva mindezzel azokat a korabeli előítéleteket, amelyek a magyar főnemesség elidegenedését vallják.

Ezt követően a szülőföld megismerésének előnyeit taglalja. Ha a gyermek a szünidőben nem foglalkozik ismereteinek bővítésével, hajlamos mindent elfelejteni, ezért kell frissen tartani emlékezetét, nem beszélve az utazás jellemet és fizikumot fejlesztő hatásairól. Egyrészt az idősebbek társaságában megtanulja a viselkedési normákat, a társadalmi egyenlőtlenségeket látva pedig szociális érzékenysége fejlődik, másrészt az úttal járó nehézségek (gyaloglás, korai kelés, egyszerű étkezés) megedzik.

Utolsóként (legalábbis a ránk maradt szövegrészben) a szükséges előkészületekről ír, mert a megfelelő alapok nélkül nem hatékony az ismeretek elsajátítása és megőrzése. Fontos az írni-olvasni tudás; az országban használt nyelvek ismerete, de legalább a magyar, a német és a latin nyelv; fontos még a jó rajzkészség is, hogy megörökíthessen egy-egy tájat, építményt vagy jellegzetes eszközt.

A szövegbe beillesztett utalásból tudjuk, hogy ezután azon tárgyak felsorolása következett, amelyekre figyelmet kell fordítani utazás közben, végül pedig a várható veszélyek és alkalmatlanságok felsorolása, azok elkerülése végett. A szöveget betűhív átiratban és (terjedelmi okok miatt) kritikai jegyzetek nélkül közzlöm.

A' hazai utazásról

A' Magyaroknál sem volt szokatlan dolog, hogy az Úri 's vagyos Szülők külső Tartományokban utaztassák Fijaikat, minekutánna Hazájokban részint vagy egészen elvégezték tanulásaikat. Ditséretes volt a' szándék, valamint kedvező az alkalmatosság a' nagyobb tökéletességre. Ugyan is az ifjú ember-

³ *Teleki Domokos*: Egnéhány hazai utazások' le-írása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével egygyütt. Bécs, 1796.

⁴ *Éder Zoltán*: Honismereti törekvések a XVIII. század végén az első magyar nyelvű útikönyvben. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Bp.–Wien, 1989. 171.

⁵ *Sándor István*: Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldött levelei. Streibig. Győr, 1793.

⁶ *Kászonyi András*: Magyar országból tett Velentzei útazás. Landerer. Pozsony, Pest, 1797.

⁷ *Jancsó Elemér*: Péteri Takáts József: A hazai utazásról. Pásztortűz 1944/2. 82.

⁸ *Jancsó* i. m. 83.

⁹ Téthi Takáts József könyvtárából. Zalai Közlöny 1882. 13. sz. 1–3.

¹⁰ *Takáts Sándor*: Péteri Takáts József. Hunyadi M. Intézet. Bp., 1890. 50–55.

¹¹ *Jancsó* i. m. 81–86.

¹² *Enyedli Sándor*: Péteri Takáts József levelei Aranka Györgyhez. In: Magyar Könyvszemle 1990/1-2. 69–70.

nek a' szép tapasztalás által, nyilhatott szeme 's esze, tágúlhatott tudományja; és így viszsza térvén szülő földjére, mint egy a' virágos réteken meg rakodott gondos méhetske, valami szükségset, hasznost, 's szépet látott a' külső Nemzeteknél. el hozhatta magával Hazája' hasznára vagy díszére. – Mennyire feleltek meg az Utazó Úrfiak ezen kellemetes kötelességnek, a' Haza jól tudhatya.

Nem lehet tagadni, hogy sokan értelmes Késérők' útmutatásikra figyelmeztvén, sokat hallottak, láttak, tanultak, mellyekről mind magok egész életükben örömmel emlékezhettek meg, mind másokat is el-mulathattak gyönyörködtető beszélgetéseik által; de hogy nyomos tapasztalásaik után a' Közönségnek is igyekeztek volna tükör példájok, vagy tudós munkájok által használni: igen igen ritka tünemény vala ez eddig mi nálunk. Én leg alább ama' fāradhatatlan tudós Hazafi', Sāndor István' levelein, és Kāszonyi András' Velentzei Utazásán kívül mást nem tudok anya nyelvünkön közre-botsátva lenni.

De hogy is lehetett volna másként? A' fiatal ember nem volt elegendőképpen el készítve az ilyen uttal egybe-kapcsolható hasznos foglalatosságra. Talán nem is vala más tzellya utazásának, hanem tsak hogy utazzon. Szerentséje volt, ha valami nevezetes dolog vaktában szemébe űtközött. Ezt ugyan meg nézte; valamint a' városoknak leg tzifrább tornyait, és magasabb házain is bāmult; meg jelent a' játék színekben, talán azon fogadókat is fel jegyezte, a' hol leg inkább élt kedvére: de hogy az országnak mi-voltáról, törvényeiről, a' Nemzet' szokásiról értekeződött volna; a' Helységnek fekvését, terméseit, kereskedését, szép és kézi mesterségeit, ritkaságait, Tudóssait kívánta volna ki tanulni; az olyan dolgoknak, a' mit jól nem értett, okos és emberséges kérdésekkel velejehez férni, és azt mindgyárt fel jegyezni iparkodott volna: ezek 's több ilyenek talántán eszébe sem jutottak. Tudni illik: Ignoti nulla Cupido. És így, a' mit hajdan Ovidius a' Meszsze-bujdosók' szivekről mondott, azt egyszersmind az ilyen Utazó-nak észéről is méltán el-lehet mondani: Coelum, non animum mutant, qui trans mare currunt. – Vajha sokszor mind szívre mind észre nézve roszzabb karban ne tértek volna viszsza közinkbe ezen vandorló fetskék.

Azonban hogy' is kívánhatni? Hogy az utazása által Hazájának használlyon, a' Ki Hazáját nem ismervén, sem azt nem tudta, mivel bővelkedik; sem azt, mi nélkül szükölködik. És így olly kevesé es-mérthette meg a' külföldiekkel Magyar Országnak a' Természettől ingyen nyert, vagy munkával szerzett kintseit: a' millyen kevesé igyekezhetett szükségéinek lehetséges ki-pótolásán, vagy leg alább enyhítésén. – Tudni illik mind tsak azután siettünk a' mi távul van tőlünk; édes mienkkel keveset törőd-vén. Ezen fel fordult világ tetszik-ki már az első tanulás rendgyében. A' gyermek előbb fordul meg Athenásból és Rómából az iskola könyvében; és még azt sem tudya, merre esik Buda' vára. Tudya nevezni Miltiadest, Hannibált, elő is beszél talán valamit viselt dolgaikból: és Hunyadi Jānost, Zrínyi Miklóst talántán még nevezésről sem esméri. Meg tanulta Africa' dühös állatinak még fogaik' számát is: és meg nem tudná mondani, hány tsikó foga van az Attya' paripájának. Le írja a' Borostyánt, 's Libanusi Tzédrust: és nehezen tudná el találni, mellyik fān terem a' makk és gubats. – Így szoktunk már ifjantan a' helytelenség' űzéséhez. Nem volna e valahára idő a' jőzanabb gondolkozásra? Ismérjük mindenek előtt azt, a' mi körülöttünk van. Valámig Hazánkat bé nem jártuk; ne vágyakodgyunk kifelé. Legyünk előbb Tzinkotán, a' bölts József Tsaszár javaslotta egy valakinek, a' ki Országok látására kéredzett: és azután eredgyün[k] utnak. Van itthonn is elég látni, tanulni való. Tsak hogy nem akkor kell leg először fel-nyitni szemieinket, mikor már által-hajtván a' kotsis az Ország' hatarán, leg először kell fel-nyitni az erszényt a' vám fizetésre. Ha egyszer Hazánkat derekasan ismérjük, ha a' tudományokban jól előlépegettünk: akkor nézhetjük haszonnal a' külföldi ritkaságokat; akkor nem fogunk bāmúlni máshonn olly valamin, a' mit kevés mért-földnyi távúlságra könnyen és elegendőképpen meg vizsgálhattunk volna. Így nem szégyenítetténk Nemzetünket, de kiváltképpen magunkat az ollyanok előtt, kik jobban tudgyák, nálunknál, mi lakik Magyar Országban.

Ditséretes és követésre méltó példa tehát, a' mellyet egy időtől fogva némelly bölts szülők kezdenek adni, Fijaikat jókor, és mindenek előtt, a' két Magyar Hazában utaztatván. Szerentsém lévén egy illen Utazó Úrfinak Társaságában bėjárni az országonak [!] egy nagyobb részét, meg kérettettem egy köz-jóra temett hazafi [által], hogy a' hazai Utazásról tegyem-fel rövideden gondolatimat, és küldgyem-meg a' Magyar Nyelv-mívelő Társaságnak. Ebben én annál nagyobb készséggel kívántam el-járni: mennél jobban meg-vagyok a' dolog' jóságáról, és azon kötelességről győződve, hogy egy Hazáját szerető Ferjfiú semmi alkalmatosságot el nem mulaszthat, a' melly által másoknak tehetsége szerint némű nemű képpen használhat.

Le fogom tehát írni: 1^{szöt} a' hazai utazásnak kellemetes gyümöltseit. 2^{szöt} Az ezekre segítő szükséges elő-készületeket. 3^{szöt} Meg jelentem a' tárgyokat, mellyekre kelleltik kiváltképpen fordítani a' figyelmetességet. 4^{szöt} Észbe juttatom a' szemes vgyázást az alkalmatlanságok, és elő akadható veszedelmek' el-hárítására.

A' Hazai Utazásnak gyümöltsei

Méltó, sőt szükséges dolog, hogy a' tanuló Ifjúság tiz hónapokat fordítván a' józan 's mély tudományokra, ki pihenye magát. Valamint a' test, ugy a' lélek sem bírhattya-el a' szüntelen tartó 's egygyenlő munkát. De vagon a' terhes munka, 's a' puha henyelés között külömbség. A' szorgalmatos tanulást egyszersmind gondatlan lustasággal tserélni-fel, vélekedésem szerint oly veszedelmes: mint az izzasztó hévségből kiszökni, 's azonnal a' hideg levegő' menteben le dűlni. Már pedig nem ez történik e közönségesen a' Tanulókkal, a' kik az iskola esztendő végével félrevetvén minden könyveiket, egész Míndszent napig reajok sem néznek? Igy lassanként mind azt szerentsésem el-felejtik, a' mit hosszas ideig fáradsággal, és szüleiknek nagy költségével tanultak. Kár ez kétség kívül, és nagy kár; de az még nagyobb, hogy a' mosdatlan szájú tselédekkel az istalóban, vagy az agarázás közt szélteben öszve-keveredvén, az erköltsek is feslik, és el-durvul. Nem volna e tehát tanatosabb a' Vakatzio' idejét, az esztendőnek leg kellemetesebb hat hetét az utazásban, egy olyan hasznos foglalatosságban tölteni, melly gyönyörűséges mulatságra, 's tetet lelkét erősítő idő-töltésre szolgálja?

Ugyan is az Utazó Ifjúnak néki keményedik a' teste, midőn a' piros hajnallal fel-kél, és szijja a leg tisztább eget. Nap közt majd a' kotsiból nézi a' szép természetet, és ezer féle kintseit; majd le száll, gyakorlat, fel-megy a' meszsze látó hegyekre: így izmosodnak inai; jól emézt a' gyomor, meg jön az egész-séges száj-iz, az eleven színnel a' vidám kedv, ébred az unalmat nem ismérő szív. Hozzá szokik a' türés-hez, nem törődik a' kevés ideig tartó éhséggel és szomjúsággal; nem válogat az ételben 's italban; nem tsapja el minden a' hasát, a' mi nem jelenik-meg szüleinek gazdag asztalán; meg szokja a' levegőnek változásait. – Kedve telik az uri 's tudós Emberek' társalkodásában; nem fut az idegenektől, nem bámúl szokásaikon. Örömmel hallgattya mások' oktatását; örömmel beszéli saját tapasztalását; gyönyörködik benne mint egy Vitéz ki-állott bajainak buzgó előszámolásában. – A' miket az előtt tsak a' magános falak között hallott, már szemével látta. Látta a helyeket, a' hol a' nevezetesebb dolgok történtek ditső Eleji által. Örvend az olyan tájon, a' hol kedvezve szolgált a' szerentse, és nevededett a' Haza' ditsősége. Eszében jutnak ama' halhatatlan hírű Ferjfiak, kik hadi 's házi szolgálattyaikban szentül meg feleltek kötelességeknek. A' szomorú tsata mezőket látván, meg komorodik szíve; kezdi érzeni a' nyert sebeknek tartós fájdalmát; keseregve nézi a' Hazájért ditséretesen el esett Magyaroknak körülötte lebe-gő árnyékait. Boszszonkodik a' történt hibákon, és ha rajta állana, tüstént meg orvosolná, az agyarkodó szerentse' boszszújára. – Látta, hol és mi képpen iparkodik a' nemzeti szorgalom; mennyi kéz és ész dolgozik mellette, melly tsudálatos találmányokkal akarja az időt, fáradságot, 's költséget ki pótolni. Szemébe tűnven, melly sok véres verétkébe kerül a' pénznek szerzése; meg döbben, kezdi okosan beszélni, 's fel teszi magában, hogy előbb tiszser is meg fordittya kezében, míg egyszer ki adgya. Kiváltképpen ha jól meg gondollya, hogy keserves szükségét látnak sok ezer mások, és talán éppen olyanok, vagy szinte azok, a' kiknek jámborsága 's szorgalmatossága tselekszi, hogy ő könnyebben jut a' költséghez, és azért nem érzi, mi az inség. Kő szívének kellene lenni, ha meg nem indulna a' szegény-ség' sorsán, 's véteknék nem tartaná az irgalmatlan zaklatást.

Látta a' fő vizek' folyásait, mellyek az Ország' fel-osztására szolgálnak, és a' mellyekbe sietnek a' többi nagyobb kissebb folyók is. Veszi észre, melly nagy hasznot szereshetnek ezek a' közel lévő városoknak 's az egész vidéknek, színeken hordozván a' meg rakott hajókat, vagy sok kerekű malmokat hajtván; midőn másutt nap estig kereng a' száraz malmokba fogott nyomorult barom, vagy pára szakadva vonnya a' terhes szekeret: de ellenben azt is észre veszi, melly tetemes károkat okozhatnak a' kitsapó vizek, ha a' partokra 's töltsre nintsen gondviselő szem. El öntik tenger' módgyára az egész térséget, mihelyest tartósabb záporok hullnak, vagy olvadni kezd a' mélyebb hó.

Látta, hogy egyik vidéken jobbak az utak, 's a' hidak, mint másutt. Itt alkalmasok, rendes sorban épültek a' keményes házok; árnyékok tartanak zöld ágaikkal a' szeder, akatzia, vagy más gyümöltős fák; szelid tekintetűek a' jól ruházott lakók; kövér réteken legelnek a' bő számu tsordák 's nyájok: amott ellenben dülő félben vagynak a' szélllyel hányt füstös gunyhók; alig szolgálhatnak világos fedele-ikkel az eső és szél ellen. Meztelenek a' gyermekek, rongyosak a' komor ábrázatú szülők; meddők a' parlagban heverő szántó földek; szabadon kaborol a' görhes marha a' le gázolt sárga gyöpön. Nints körül belől erdő; már meszsziről érezni a' sovány tűzhelyen a' bűzőlő ganajt, és egészség rontó posványokat. Lehetetlen, hogy az ilyen szembe-tűnő külömbségek figyelmetessé ne tegyék, és gondolkozás-ra ne kényszerítsék az Utazó Ifjat. Ha mást nem tehet, leg alább egy mélylet sohajt, és igyekszik ki tanulni mind ezeknek okát.

Nem jobb e az ilyen tapasztalás a' henye otthonn-ülésnél vagy pajkos idő vesztegetésnél? Midőn így virágzik az egészség, ébred a' vizsgálódó észre vétel, nevededik az ismértség, gyarapodik a' tanultság, terjed a' szép maga-viseletnek, 's jókat ígérő észnek betses híre, támad a' boldog jövendővel biztató reménység.

Az Utazáshoz megkívántató Előkészületek

Hogy az Utazásnak előszámlált, 's még azoknál is felesebb hasznában részesüljön az Utazó, szükséges, hogy meg ne indullyon vaktában; hanem valamint minden egyéb fontos dologra: ugy ezen örvedetes de egyszersmind nyomos foglalatosságra is előre jól elkészüljön.

Szükséges mindenek előtt, hogy helyesen olvasni, gyorsan írni, és mivel az Országban élő sokféle nyelvekre sullyos volna szert tenni, leg alább magyarul, németül, deákiul beszélni tudgyon. Külömben hogy' értekezhetnék másokkal az előforduló dolgok felől? Tudnivaló ugyan, hogy léssen érdemes kés-érő Társa; a' ki híven kezére fog járni; de ha mindent más' szemével lát, vagy mindennek a magyarázattyát a' második harmadik szájából várja: sok elvész az utazásnak mind kellemetességéből, mind hasznából. A' saját erőnek gyakorlása egyik fő tzéllya az utazásnak! Igen szép dolog az is, ha ki a' rajzolásban annyira ment, hogy a' gyönyörű kilátású környéket, egy régi várnak bús dűledékjét, egy roppant épületnek tsinyos alkotását, a' hasznavehető ritkább szerszámokat 's a t. letudgya emlékezet' okájért hamarjában rajzolni. Jeles példát adott ebben is a' serdülő Ifjúságnak Gróf Teleki Domokos Ur; ama' nemes igyekezetű derék Hazafi, egynehány hazai Utazásaiban, melyek örökös tanúji lesznek szemes figyelmettségének 's szép tudományának; és annál többre fognak betsületetni: mennél nagyobb érdem járatlan tsapáson köz kalauzúl szolgálani azoknak, kik ditséretes nyomdokit fogják követni.

Stohl Róbert

A VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) levelezése mint honismeretünk kiaknázatlan forrása¹

135 évvel ezelőtt – 1876. szeptember 4-én – Treffort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Nemzeti Múzeum nagytermében nyitotta meg a magyar régészettudomány első nemzetközi bemutatkozását, a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszust.² A Kiegyezést követően lehetővé vált, hogy a magyar tudomány szereplői nem csupán résztvevői, hanem megrendezői is legyenek a különféle tudományágak nemzetközi kongresszusainak. A kongresszusok jelentőségét jól mutatja, hogy a napi sajtó mind Magyarországon, mind pedig külföldön részletesen beszámolt a rendezvényekről, az elhangzott előadásokról. A XIX. században a régészettudomány és az embertan kutatói számára a két évente megrendezésre kerülő ősrégészeti és embertani kongresszus jelentette azt a nemzetközi fórumot, ahol kutatásaik eredményeit bemutathatták és tudós társaikkal a szakmai kapcsolatokat ápolhattak. Ugyanis az adott ország hivatásos és amatőr régészei mellett Európa gyakorlatilag minden országából, sőt még az óceánon túlról is érkeztek résztvevők a rendezvényre. A kongresszus idején a szervezők kiállításon mutatták be a rendező ország területéről ismert jelentősebb régészeti és embertani leleteket. A programhoz tartozó kirándulásokon ásatásokra is sor került, bemutatva egy-egy lelőhelyen a különféle régészeti jelenségeket. A kongresszusokhoz kapcsolódva számos kiadvány jelent meg, melyek igen sok fontos információt kínáltak a korszak tudományos eredményeiről.

A magyar régészettudomány kétségtelenül egyik legnagyobb sikere volt, amikor az 1874-ben Stockholmban tartott VII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszuson Budapestet választották a következő kongresszus helyévé, méghozzá egyhangú szavazással.³ Sajnos a következő nagy bemutatkozásra, az 1949-re tervezett budapesti Ősrégészeti Világkongresszusra, a bekövetkezett politikai változások miatt már nem került sor.⁴ A siker elérésében kétségtelenül Rómer Flóris, a Magyar Nemzeti

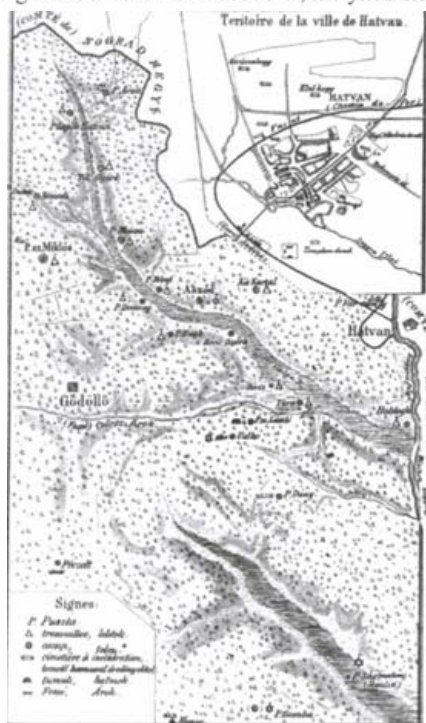
¹ A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja tette lehetővé. Itt szeretném megköszönni dr. Bardoly Istvánnak, dr. Szende Lászlónak és Debreczeni-Droppán Bélának a kutatásaimhoz nyújtott támogatást és segítséget.

² Hampel József: A történelem előtti és embertani VIII. nemzetközi congressusnak Budapesten tartott ülései és kirándulásai. *Archaeológiai Értesítő* 10 (1876) 237.

³ Rómer Flóris: Hazai és külföldi vegyes hírek. *Archaeológiai Értesítő* 8 (1874) 30.

⁴ Ld. erről pl. Bóna István: A budapesti egyetem professzora. In: *Emlékkönyv Banner János születésének 100. évfordulójára*. Szeged, 1990. 48–49.

Múzeum Érem- és Régiségtárának öre és a pesti egyetem régésztanára vállalt orosz-lánrészét.⁵ Ő, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, Pulszky Ferenc voltak azok, akik közbejártak a megrendezés érdekében. Így nem meglepő, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kongresszus elnökévé Pulszky Ferencet nevezte ki, a megrendezéssel kapcsolatos teendők intézésével pedig Ipolyi Arnoldot és Römer Flórist bízta meg.⁶ A két éves munkát végül siker koronázta és az ülések kilenc témakör köré szerveződtek, melyeken nagyszámú külföldi előadó és látogató vett részt. A napisajtó és hetilapok részletesen beszámoltak az elhangzott előadásokról, sokszor magukról az előadókról is.⁷ Az igen széles körben olvasott Vasárnapi Újságot a Magyar Nemzeti Múzeum egyik fiatal munkatársa „Az őstörténeti kiállításból”,⁸ valamint „Az őstörténelmi és embertani kongresszus”⁹ címmel tudósította, melyhez még a kiállított tárgyakról rajzokat is mellékelte a szerkesztőség. Mind a hazai, mind pedig a külföldi előadók elsősorban az őskori régészeti témákkal, valamint antropológiai problémákkal foglalkoztak előadásaikban.¹⁰ A korszak meghatározó tudósi, mint például a francia Baye, a francia Broca vagy a német Rudolf Virchow – Heinrich Schliemann orvosa és barátja – látogattak el Budapestre és vettek részt rajta. A kongresszusi üléseket kirándulásokkal szakították meg, így szeptember 6-án Gödöllőre, Hatvanba, majd a végén Aquincumba és Bényre utaztak a vendégek.¹¹ Ezekben a kirándulásokon régészeti lelőhelyeket, feltárásokat tekinthettek meg, betekintést nyerve a magyarországi régészeti leletanyagba. A kirándulások felejthetetlen emlékekkel gazdagították nem csupán a messziről jött kiváló tudósokat, hanem a helybelieket is.¹² Römer Flóris és munkatársai a kongresszusra állították össze azt a kiállítást, melynek célja a Kárpát-medence területéről ismert őskori emléktanyag bemutatása volt. Itt a régészeti leletanyagot vármegyék szerint vitrinekben elhelyezve mutatták be, melyekkel szemben a megyék vagy ezek részleteinek térképei, az egyes árkok, pogányvárak, halomok, ásatások rajzai voltak elhelyezve.¹³ A 47 vitrinben kiállított leletek a Magyar Nemzeti Múzeum, a vidéki múzeumok és kulturális egyletek, valamint magánszemélyek gyűjteményeiből származtak. Ráadásul a kiállított tárgyak katalógusát francia nyelven Hampel József készítette el, melyet a kongresszus résztvevői a részvételi díj fejében meg is kaptak.¹⁴ A napilapok és a katalógus alapján a kiállításon százhusz hazai múzeum

Gödöllő és Hatvan környékének térképe a lelőhelyekkel (Römer: *Compte-rendu* I. Pl.)

⁵ Papp Júlia: Römer Flóris (1815–1889). In: „Emberek, és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai I. Bp., 2007. 75. Römer széles körű tevékenységéről a régészet, művészettörténet és a honismeret területén ld.: *Bardoly István*: Römer Flóris élete. Műemlékvédelem 32 (1988). 223–244.

⁶ Uo.

⁷ Vasárnapi Újság 23 (1876) 36. szám, 570.

⁸ Vasárnapi Újság 23 (1876) 36. szám, 569., válogatás a leletekből rajzos tábla: 564.

⁹ Vasárnapi Újság 23 (1876) 37. szám, 585–586., 602–603.

¹⁰ Ld. a rövid kivonatolt bemutatásukat: *Hampel* i. m. 237–258.

¹¹ Vasárnapi Újság 23 (1876) 36. szám, 570.

¹² *Hampel* i. m. 248–249. A hatvani kirándulás sikeréről levelében az ottani program megszervezésében orosz-lánrész vállaltó Sperlágh József gyógyszerész a következőképpen számolt be Römer Flórisnak (MNM Adattár 66.X.3): „... Ngs. Prépost úr egy akó Remcsi bort adott és B. Podmaniczky Géza úr 108 üveg 1834 évi Érmelékít, szinte gratis, tehát nem csoda hogy a tudós urak nekiestek a táncznak és csokolgatták a hatvani menyecskéket, büszkék is azóta a sok anglus és francia csóktól...”

¹³ *Römer Flóris*: Hazai tud. intézetek és leletek. *Archaeológiai Értesítő* 10 (1876). 196.

¹⁴ *Hampel József*: *Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et de collection particulières de la Hongrie*. Bp., 1876.

és magángyűjtő tárgyai kerültek bemutatásra.¹⁵ A kiállítók között megtaláljuk a korszak legfontosabb amatőr „régészeit” és gyűjtőit, mint a Nógrád megyében kutatást folytató Nyáry Jenőt, a Győr-Moson-Sopron megyei Széchenyi Béla grófot, Ebenhöch Ferenc koronói plébánost, vagy a Bereg megye emlékeit összegyűjtő Lehoczky Tivadart. Támogatásuk és segítségük nélkül nem sikerülhetett volna olyan eredményesen a magyar régészet ezen első nemzetközi bemutatkozása.

A szervezési munkákra Rómeréknak ugyan közel két év állt rendelkezésre, mégis igen szűkös volt az időkeret a feladatok tekintetében. Így már kezdetben felvetették, hogy a cél elérése érdekében nem csupán a múzeumokat és egyleteket, hanem a magánszemélyeket is minél nagyobb mértékben be kell vonni a szervezési munkálatokba.¹⁶ Ezért 1875. március 5-én kiáltványt intéztek az országban kutatókat, ásatásokat és gyűjtéseket folytató egyesületekhez, személyekhez:¹⁷

„Hazánk lapjai már egyelőre hirdették, hogy az »őstörténelmi és embertani congressus« 1874-ben Stockholmban tartott VII-ik nemzetközi ülésében augusztus 16-án Budapestet választotta összejövetele székhelyül, engem pedig a szervező bizottság, valamint az 1876-ban nálunk tartandó gyűlés elnökéül.

Indítván azon kívánságtól, hogy ezen a gyűlésen hazánk mind tudományilag, mind pedig azon alkalomra rendezendő ősrégi kiállításban a nálunk, szerteszét az országban található, s a nevezett szakokba vágó gyűjtemények érdekes és gazdag voltához képest fel legyen tüntetve, időszerűnek és szükségesnek tartottam ezen felszólításumat már most köröztetni, miszerint a középpontban működő »szervező bizottság« jó előre tudhassa, kikre és mikre számíthat, hogy a nemzetünk mivelődési foka, és az európai culturmozgalmakban való tetteles részvételünk az összes tudományos világnak illően legyen bemutatva.

A mi legtöbb időt, készülést, és a több oldalról való serény összműködést igénybe veend, és valamint az említett téreken tett tudományos haladásunkat napfényre hozza, úgy ennek méltó bemutatását elősegíti, az:

1-ör: Egy alapos szaktérkép, melybe hazánk eddig ismert lelhelyei, ősrégi sánczai és árcai, pogányvárjai, halotti halmai és temetkezési területei a rómaiak uralmáig be legyenek vezetve. E célra fölkértenek közreműködésre a megyék monographusai, mérnöki hivatalai, muzeumai és egyes lelkes gyűjtői, miszerint biztos adataikkal, részletes jó térképeikkel egy általános térkép készíthetőségét elősegítsék.

2-or: A congressus tartalma alatt a fővárosban olyan kiállítás fog a történelem előtti tárgyakkal szerveztetni, mely nemcsak a nemzeti muzeumok összes efféle kincseit foglalja magában, hanem a magyarhoni vidéki muzeumoknak és egyes szakférjak ősrégi tárgyak gyűjteményeiből tünteti fel a legtanulságosabb példányokat természetben, vagy teljes okadatolt lajstromokban, rajzokban vagy gypsöntvényekben. Szándékunk a szomszéd országok tarsulataival és gyűjtőivel is érintkezni, felkérvén ezeket, hogy a nálunk előforduló példányokhoz az illusztráló parallélakat ideiglenesen kiállításra átengedjék.

3-or: Minthogy még eddig igen csekély azon jegyzetek száma, melyek szakértők által rendezett ásatások alkalmával készültek, de aránylag kevés azon lelet is, mely hitelesen constatálva volna, szükségesnek látszik, hogy a készülni idő alatt, alkalmas helyeken, kellő felügyelet mellett tudományos ásatások történjenek, és azoknak pontos jegyzőkönyvei a nemzetközi congressusnak a talált tárgyakkal együtt bemutatassanak.

4-er: A fémeknek és ásványoknak: arany, ezüst, bronz, kőtárgyaknak vegytani kémletei, az emberek szerszámaival talált állatcsontok meghatározásai eddig el lévén hanyagolva, kívánatos, hogy a congressusig e téren, az ország vidéki egyletei közt nagyobb tevékenység mutatkozzék.

5-ör: Pedig a jó hírnév, melyet ezen alkalommal a világ előtt ki akarunk vívni, igényli azt is, hogy a congressusnak értekezéseiben, illetőleg az általunk, viszonyaink tekintetével, kitűzendő kérdések fejtegetésében részt vegyünk, tudományos munkálataiban vezérszerepet vigyünk és lehetőleg kalauzolólág befolyjunk. Ezen értekezleteknél és közléseknél a congressus fenálló határozatai szerint a francia nyelv van hivatalosan elfogadva, mit azért sietek nyilvánossá tenni, hogy szaktársaink munkálataikat, a mennyire lehet, e nyelven készíthessék el.

Ezeknek következtében tisztelettel hívom fel (czimedet), sziveskedjék nyilatkozni, vajjon akar-e az előbbi öt pontnak teendőiben, és melyikében részt venni? Lehet-e kilátásunk lelhelyi adatokra? Remélhetők-e vidéken szervezendő ásatások? Részt tetszik-e venni az értekezésekben, a kérdések kitűzésében? stb. stb.

¹⁵ Vasárnapi Újság 23 (1876) 36. szám, 569.

¹⁶ Rómer Flóris: Hazai és külföldi vegyes hírek. Archaeológiai Értesítő 8 (1874). 30.

¹⁷ MTA Könyvtára Kézirattár Ms 5085/7.

A kivivandó tudományos jó vélemény tekintetében kérjük (czimedet) a lelkes, élénk, kitartó részvételre és összműködésre mivel azonban nálunk az ilyen előkészületek hosszabb időt vesznek igénybe, a közép-pontban levő szervező bizottságnak pedig jó korán kell mindenről tájékozottnak lennie, kívánatos, hogy fennebbi kérdéseinkre, vagy a bármily ide tartozó mozzanatokra nézve legalább folyó év april 30-áig határozott feleleteket kapjunk, és azokkal, kik közreműködésre vállalkoznak, folytonos érintkezésben legyünk.

Az eddig a külföld előtt is ismeretes készlet és azon készütség, melyet nálunk a nemzetközi congressus tagjai föltételeznek, meg nem engedik, hogy bárki e gyűlést csupa szerénységből tétlenül be-várja, vagy annak teendőjét kizárólag a középponti bizottságra hárítsa.

Azon hazafias igyekezet, hogy a közeliismerést hazánkra nézve a világ előtt kivívjuk, szolgáljon ösz-tönül a túlszerényeknek, s buzdítsa azokat, kik mindent, mi hazánknak történi, kicsinyelnek. Lássá a nagyvilág, hogy a meghitt congressus nem egy intézeté, nem is egyedül a fővárosé, hanem hogy munkál-kodásaiban és eredményeiben az ország jobbjai mind kezet fogva részt vesznek.

Budapest, 1875. márczius 5-én.

*Pulszky Ferencz,
mint a congressus elnöke
Dr. Römer Flóris Ferencz,
mint a congressus főtitkára.*

A felhívás szerencsére befogadó és lelkes közönségre talált, mely nyomán széleskörű levelezés és anyaggyűjtés kezdődött el az ország egész területén. Mind Römer Flóris, mind pedig segítői, Hampel József¹⁸ és Csetneki Jelenik Elek¹⁹ tevékenyen szerepet vállalt az anyaggyűjtés és a gyűjteményfelmé-rések fárasztó munkálataiban, melyekről jegyzeteik tanúskodnak. A konferenciával kapcsolatban 1875 és 1877 között 1371 levél érkezett a szervezőkhöz,²⁰ melynek levelezési lajstroma szerencsénkre fenn-maradt Römer Flórisnak a Magyar Nemzeti Múzeumban található részhagyatékában.²¹ Sőt a kimenő válaszok egy részének piszkozatait tartalmazó kötetet ugyancsak a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Saj-nos a beérkezett levelek, jelentések és rajzok sorsa nem volt ilyen szerencsés, ugyanis nem maradtak együtt, melyben Römer Flóris 1877-ben nagyváradi kanonokká történt kinevezése is szerepet játszott. Ekkor ugyanis a levelezés egy részét magával vitte Nagyváradra, míg a többi a Magyar Nemzeti Múze-umban maradt. 1889-ben bekövetkezett halálát követően hagyatékának egy része ismét Budapestre ke-rült, melyben a kongresszushoz kapcsolódó iratok is megtalálhatóak. Ezen iratok azonban rendezetlenek és azonosításuk a levelezési jegyzék, illetve a feltüntetett iktatószámok és tárgybejegyzések alapján lehetséges. Sok esetben előfordult, hogy a levél az egyik, míg a hozzá tartozó vázlat, rajz pedig egy más-ik közgyűjteményben található. Hogy Römer miért is vitte magával a levelezés nagy részét? Ezen kér-désre magyarázatul szolgál az általa összeállított és 1878-ban franciául megjelent kötet a kongresszus eredményeinek bemutatásáról.²² Ebben ugyanis számos levelet és beszámolót szó szerint idéz, sőt meg-adta hozzá a levelezési napló számát is. Ez a kötet ugyan fontos forrása a korszak kutatásainak, mégis alig vették és veszik figyelembe napjainkban. Ennek okát többek között a francia nyelven történt meg-jelentetésében is kereshetjük, melynek magyarázatául szolgál, hogy a konferencia nyelve is a francia volt.

Römer Flóris azonban már csupán a nagyszámú adatgazdag levél és beszámoló miatt is, mindössze csak egy részüket idézte és azokat is töredékesen. Pedig ezek nemcsak a régészet, hanem a honismeret számára is fontos források lehetnek. Mivel egyrészt szerzőik a Magyar Királyság, a Kárpát-medence különféle vidékén éltek, így beszámolóikban csaknem az egész ország területét lefedték, másrészt nem elégedtek meg csupán a régészeti leletek leírásával, hanem sokszor bemutatták a környéküket és az ott előforduló műemlékeket, szokásokat is. Sőt térképeket, rajzokat készítettek, melyek a XX. századi pusztítások miatt egyedülálló forrásai a honismeretnek. Természetesen akadtak köztük olyanok, akik mindössze egy-két levélben válaszoltak a felhívásra, míg mások több mint tucatnyi levelet küldtek részletes beszámolókkal. Ezen személyek közé tartozott többek között Mihály István és Ebenhöch Fe-renc, akik az északnyugat dunántúli, vagy Torma Zsófia, aki az erdélyi megfigyeléseiről számolt be.

¹⁸ Kovács Tibor: Hampel József. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. 351–352.

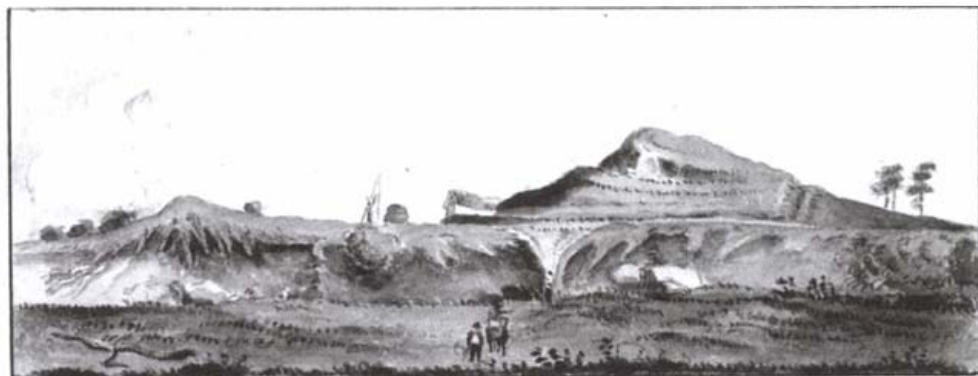
¹⁹ Kemenczei Tibor: Csetneki Jelenik Elek. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. 162–163.

²⁰ Römer Flóris: Hazai tud. intézetek és leletek. Archaeológiai Értesítő 10 (1876). 197.

²¹ Makkay János: The Tiszaszölös Treasure. Studia Archaeologica 10. Bp., 1989. 156.

²² Römer Flóris: Compte-rendu de la huitieme session a Budapest 1876. Second volume 1. partie. Resultats généraux. Bp., 1878.

Igen sok levelet küldött a tiszafüredi plébános Tariczky Endre, aki kitünő rajzokat és részletes leírásokat is mellékelte leveleihez.²³ Ezek közül igen fontos a *Tiszafüredi Ásotthalom s vidéke ősrégészeti tekintetben* című munkája, amely véletlenül került elő.²⁴ Ugyancsak részletesen mutatta be lakhelyének környékét Várady József (1800–1883) pátyi földbirtokos,²⁵ aki gyűjteményének szebb darabjait a kiállításra is elküldte.²⁶

Tariczky Endre rajza a tiszaszöllősi halomról (Magyar Nemzeti Múzeum)

A VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus megrendezéséhez kapcsolódó szervezési munkák, valamint maga a kongresszus is nagy hatással volt a magyarországi régészeti kutatás számára. Ugyanis ennek köszönhetően sorra alakultak a különféle régészeti egyletek, illetve kapcsolódtak be magánszemélyek még jobban a környékük kutatásába, az emléktárgyak megmentésébe. Sajnos Rómer Flóris Nagyváradra kerülésével Budapestről eltávozott azon személy, aki a vidéki „kollégáit” támogatta ez irányú törekvéseikben, ami miatt többen feladták korábbi elképzeléseiket. Szerencsénkre a kongresszusi előkészületekkel kapcsolatos levelezés egy része fennmaradt és azonosítása, valamint közreadása fontos feladat, mivel bőséges információt kínál számos kutatási terület mellett a honismeret számára is.²⁷

Prohászka Péter

²³ *Füvessy Anikó*: Tariczky Endre. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. 875–876.

²⁴ Tariczky Endre életéről Prohászka Péter: Tariczky Endre és a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) – Adatok Tiszafüred és környéke régészetéhez. *Tisicum* Megjelenés alatt.

²⁵ Prohászka Péter: Páty régészeti és numizmatikai emlékei Várady József levelei tükrében – Die archäologischen und numismatischen Denkmäler von Páty im Spiegel der Briefe von József Várady. *Studia Comitatensia* 30 (2007) 424–441.

²⁶ Hampel i. m. (1876) 88–89.

²⁷ A kongresszushoz kapcsolódó irattári és levéltári anyag összegyűjtésének, közreadásának munkáit Prohászka Péter és Szende László végzik.